

Les medalles montserratines del segle XV

ANNA M. BALAGUER

En escriure la seva contribució fonamental a l'estudi de la medalla montserratina Josep Buch i Parera feia una sèrie de consideracions preliminars que, tot i el temps transcorregut, més de quinze anys, continuen vigents.

Es referia l'autor a la manca d'estudis sobre medallística religiosa amb unes paraules tan justament escrites que potser cal recordar. Deia així:

«La història de la medallística religiosa resta inèdita; ... La seva branca major, la medallística (en general), és integrada per petits monuments manuals que ens memoren la vida dels grans genis, les grans gestes, els actes fastuosos i importants del passat; les medalles són sempre recercades i estudiades amb afany.

Peró la medalla religiosa -excepte les sèries papals- ha quedat dins l'estudi investigador de la numismàtica completament negligit.

No en sabem gairebé res, només voluntarioses suposicions. La bibliografia referent a aquesta especialitat és de fet inexistent; per tant, no tenim cap treball on pouar ni tesi a comentar; per consegüent, ens trobem orfes de la història d'aquestes petites i belles efigies tan estimades i venerades.»¹

És cert que després del treball modèlic de J. Buch hi ha hagut una contribució remarcable de Manuel Forasté,² sobretot per la gran quantitat i varietat de ti-

1. J. BUCH PARERA, «Les medalles antigues de Montserrat», *Acta Numismàtica* IV, 1974, p. 301.

2. M. FORASTÉ, «Les primeres medalles de Montserrat», *Acta Numismàtica*, 17-18 1987-1988, pp. 299-305.

pus nous que aporta a la catalogació de la medalla montserratina. El repertori de Forasté és per això mateix el complement ineludible del catàleg construït per Buch aquell ja llunyà 1974.

Hi ha, però, en el treball de Forasté un punt a revisar completament després de l'aparició d'una nova i magnífica medalla d'un art gòtic pur i a l'hora exuberant, que tot seguit descriurem, juntament amb dos fragments de dues peces semblants.

DESCRIPCIÓ DE LES NOVES MEDALLES DE MONTSERRAT

1. Plaqueta rectangular de la qual sobresurt una prominència central en forma d'espadanya flanquejada per dues petites torres acabades amb ornament trilobulat. El cos central de les torres laterals és perforat i deixaria passar una cinta per penjar la peça. Manca la torre de la dreta que per simetria devia ésser anàloga a la de l'esquerra, perfectament conservada. Al centre de la plaqueta, emmarcada per una capelleta formada per una arcada trilobulada, flanquejada per dues fletxes gòtiques i amb petits ornaments a la part superior, veiem una imatge de la Verge amb el nen, La figura és de cos sencer, dreta, lleugerament inclinada cap a la banda que sosté l'infant. La figura es sobreposa a una serra. Als peus de la Verge representació dels turons. Mare i nen porten corona de nimbe. A banda i banda de la capelleta cartela amb llegendes escrites amb caràcters plenament gòtics i acabades a la part inferior amb un escudet amb una faixa.

Cartela de la dreta: SANTA MAR (escudet amb una faixa)

Cartela de l'esquerra: AD MOSER (escudet amb una faixa)

Mides: 66mm×37mm (llargades i amplades màximes). Metall: Plom.

2. Fragment d'una plaqueta similar. Només es conserva la part de la figura de la Mare de Déu. En aquest cas la serra és més gran i es sobreposa a la imatge. El conjunt no té la delicadesa artística de l'anterior. És visible una petita part de la cartella de l'esquerra que deixa veure la factura gòtica de les lletres. La figura presenta la Verge dreta de cos sencer.

Mides del fragment: 44mm×35mm. Metall: Plom

3. Fragment de plaqueta: de factura similar als anteriors, però amb notables diferències tipològiques i estilístiques. La Mare de Déu apareix asseguda amb el nen a la falda. L'infant sosté una serra i està enfeinat serrant turons. La Verge porta una corona formada de perles molt característica que retrobaren en medalles força posteriors.

La plaqueta que podia haver estat de forma simplement rectangular o potser en forma de capelleta (no tenim indicis suficients per inclinar-nos a favor d'una o altra possibilitat), no porta cartel·les laterals, sinó una lectura a la part inferior. Als costats veiem una orla de punts que devia emmarcar la peça.

Les lletres són plenament gòtiques. A la part de lectura conservada llegim: ON: SER.

La figura de la Verge és una representació molt més fidedigna que les anteriors de la imatge romànica que es venera a la Muntanya de Montserrat.

Mides del fragment: 34mm×19mm. Metall: Plom.

TÈCNICA DE FABRICACIÓ

Aquestes tres plaquetes han estat realitzades en plom al qual s'haurà afegit certa quantitat d'estany, com és documentat. No disposem de l'anàlisi de contingut metàl·lic per a poder donar la composició i percentatges de la lliga, però podem afirmar amb seguretat que no són fabricades únicament amb plom. Aquest metall treballat en solitari és poc consistent i presenta aviat oxidacions blanquinoses que corrompen les peces amb relativa rapidesa.

Aquestes medalles foren fabricades per fusió en motlles preparats per a aquesta funció. La tècnica emprada devia ésser similar a la que s'utilitzava per a fabricar els segells de cera o també de plom que acompanyaven els documents.

CRONOLOGIA DE LES PECES PRESENTADES I ALTRES DADES SOBRE LA SEVA DESCOBERTA I ATRIBUCIÓ

Amb l'evidència que aquest exemplar, gairebé complet, i els fragments corresponents a altres dues peces similars a aquesta, creiem que no es pot continuar sostenint l'atribució, a principis del segle XV, que proposa Forasté per la primera medalla del seu recull

L'autor en considerar la medalla que publica com de primers del segle XV vol identificar-la amb aquelles medalles, que segons és documentat, adquirí la reina Maria en la seva visita a Montserrat l'any 1416. Aquesta identificació tan concreta no és fonamentada amb cap argumentació raonada, ni hi ha cap dada objectiva que permeti enllaçar la medalla en qüestió amb la notícia documental que ens proporciona el pelegrinatge de la trista esposa del Magnànim a Montserrat.³

Una detinguda observació de les característiques tipològiques i estilístiques de la medalla publicada per Forasté⁴ i, sobretot, del tipus de lletra ens porten a considerar la qüestió de forma ben diferent.

En primer lloc, veiem que les representacions de la Mare de Déu i del Nen no presenten una figuració tan marcada dins l'estil gòtic, com les de les medalles

3. Per a una semblança biogràfica de la Reina Maria Vid. F. SOLDEVILA, «La Reyna Maria muller del Magnànim» a *Sobiranes de Catalunya*, recull de monografies publicades per la R.A.B.L. de Barcelona, 1928, pp. 213-345.

4. FORASTÉ, op. cit. tipus I, p. 300.

que abans hem presentat. Tampoc els ornaments, molt més senzills, són tan característics.

Aquestes consideracions, hem encara d'afegir-hi una altra, l'estil en l'execució dels caràcters de les lletres, que en la medalla que Forasté són netament llatins i no gòtics, com correspondria a la primeria del segle XV, període en el qual l'autor situa aquesta producció.

Efectivament comprovem a través de les monedes que els caràcters llatins no es generalitzen fins al regnat de Carles I (1516-1556). És cert que amb anterioritat trobem ocasionalment lletres llatines a les monedes. Un cas concret i molt primerenc és el dels pacífics d'or creats per Pere IV, infant de Portugal, l'any 1464. Malgrat exemples puntuals, especialment en moneda d'or, la lletra gòtica continua en la moneda de plata i billó, tot constituint el tipus de lletra predominant durant els regnats de Joan II i de Ferran el Catòlic (1458-1515).

Totes aquestes consideracions ens porten, doncs, a pensar que cal situar la peça publicada per Forasté en el segle XVI o, en tot cas, molt a la fi del segle XV.

Passem ara a completar la informació sobre la peça que hem descrit amb el núm. 1 i a fer algunes consideracions de tipus cronològic a la llum de les dades disponibles.

La peça que hem descrit fou trobada prop d'una antiga i imponent masia de la comarca de Bages, a la vista de la muntanya de Montserrat.

Fou el mateix propietari de la finca, persona de gran sensibilitat i cultura, qui la trobà fa més de vint anys. El més curiós és que la descoberta es produí de nit a la llum d'un gran clar de lluna, quan ell tornava al mas.

Pel que fa als dos altres fragments (num.1 i 2) no ens consta procedència exacte, però ambdós troços foren trobats amb seguretat a Catalunya.

Aquestes referències sobre la procedència de les peces no tenen, evidentment, en el cas de les medalles el mateix interès que podrien revestir si es tractés de monedes, però en tot cas completen la informació disponible.

Anem ara a tractar de la seva possible cronologia.

La primera notícia coneguda sobre les medalles de Montserrat continua essent la que publicà Carreres Candi l'any 1911.⁵ Es tracta dels comptes efectuats per Pere Eres l'any 1421 de les despeses fetes per la reina, entre les quals s'esmenten les realitzades l'any 1416 amb motiu de la peregrinació de la reina Maria a Montserrat. La part que intereseja del document diu així:

«... E mes li son deguts per vint e huyt fils de pater nostres de boix que compra, qui a rahó de dotze diners lo fil, fan ab sis sols huyt diners que li costaren Quarente senyals destany e plom ab emprenta de Sacta Maria en cascu de aquells, a raho de dos diners la peça

5. F. CARRERES CANDI, *Narracions montserratines*, Barcelona 1911, p. 290-291, amb referència al document de l'arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 3110 fol. 61.

El document continua, en una part no reproduïda per Buch,⁶ però molt interessant on diu:

*«los quals pater nostres e senyals la dita senyora decontinent donà e compartí entre sues companyes per ço que aquells aportassen en demostracio de venguda de Romiatge, trenta quatre sous huyt diners: e així munten en suma totes les dites quantitats al dit Pere Eres degudes».*⁷

Algunes dades de gran interès per a la medallística montserratina es desprenen aquest document, a part de la de la visita reial.

Per una banda, ens explicita la funció de la medalla com a testimoni de peregrinatge. Per l'altra, ens fa saber una altra dada important, el seu preu de dos diners.

Molt importants són també les informacions sobre el material amb què eren fabricades les medalles. Segons es diu un aliatge d'estany i plom. També és important la precisió que fa que les medalles tenien la imatge de Santa Maria, la qual cosa fa pensar que només tenien, efectivament, una cara, com és el cas de les medalles que presentem.

Evidentment, no podem identificar, sense altres dades, el tipus netament gòtic de la medalla núm. 1 amb les medalles que la reina Maria adquirí per a ella i per al seu seguici, l'any 1416. Hem de considerar, també, la possibilitat que coexistissin diferents mides o models de medalles, la qual cosa faria encara més difícil d'encertar una identificació tan exacte. Hi ha, però, en la pròpia plaqueta un element que ens permetrà datar amb exactitud inusitada aquesta peça.

Es tracta dels escudets que acaben les lectures dels costats. Ambdós són idèntics i presenten una sola faixa en un camp llis. Aquesta heràldica es correspon amb la de Marc de Villalba, el primer abat que tingué Montserrat en desear-se de l'autoritat de Ripoll. L'esmentat abat tenia en el seu escut una faixa de güella en camp d'or.⁸ L'abaciat de Marc de Villalba comprèn des de l'any 1410, en què fou concedida per Benet XIII la categoria d'abadia al monestir de Montserrat, fins l'any 1439. Dintre d'aquest període 1410-1439 de l'abat Marc de Villalba s'escau l'anada de la reina Maria a Montserrat, efectuada l'any 1416.

6. BUCH, op. cit. p. 302 conegué aquest document a través del llibre de Carreres Candi, que hem citat, però a l'hora de donar-ne la referència, a la seva nota 3 de la pàgina 302, dona equivocament el títol del Capítol XIV del llibre «Visites dels nostres reys a Montserrat», com si es tractés del títol de l'obra.

L'altre equivoc que es depreu de l'obra de Buch i que es manté en la de Forasté que segueix a aquella, és l'afirmació que la reina Maria efectuà la seva visita a Montserrat l'any 1421. La peregrinació es realitzà el 1416 i la data 1421 correspon a la presentació d'uns comptes que inclouen les despeses d'aquest desplaçament reial.

7. F. CARRERES CANDI, op. cit. p. 290-1.

8. P. CRUSELLAS, *Nueva historia del santuario y monasterio de N. S. de Montserrat*. Barcelona, 1896, p. 398.

Ens trobem, doncs, en l'afortunada circumstància de poder datar amb una extraordinària precisió aquesta producció montserratina, gràcies a l'heràldica que presenta. Atenent, doncs, al fet que els seus escudets han de correspondre a l'Abat Marc de Villalba (1410-1439), gairebé podríem afirmar que aquest era el tipus de medalla vigent en el moment del peregrinatge de la reina Maria al santuari.

El fragment descrit amb el núm. 2 presenta unes característiques molt similars a les de la peça completa. Les diferències s'evidencien, en canvi, pel que fa a l'execució artística, menys acurada. Cal remarcar, també, que la representació i posició de la serra montserratina és solucionada de forma menys elegant en aquesta segona peça. Observem que la serra és molt grossa i se situa per davant de la figura de la Mare de Déu i no per darrera, tot adoptant la posició d'un tron com veïem a la peça núm. 1.

Malgrat aquestes diferències tot fa pensar que es tractava d'una peça en conjunt molt similar a la núm.1, tant per la disposició dels seus elements com perquè s'encaixa igualment dins de les característiques figuratives, cal·ligràfiques i ornamentals de l'estil gòtic.

Aquesta peça ha de correspondre a una cronologia no massa llunyana de la primera peça que hem presentat.

Aquesta opinió no recolza únicament en la seva inferior qualitat artística, sinó també en la tipologia.

Es coneix un segell de l'abat de Montserrat, Pere Antoni Ferrer (1455-1470)⁹ que presenta una Verge amb una serra sobreposada a la seva figura. Aquest segell presenta una notable analogia tipològica i estilística amb la representació de la nostra peça núm. 2. En ambdós casos la Mare de Déu apareix ben dreta, havent desaparegut aquella gràciosa lleu inclinació del seu cos que observàvem a la peça núm. 1. La similitud de la peça núm. 2 amb l'esmentat segell de l'abat Pere Antoni Ferrer constitueix un important argument per a situar-la a la segona meitat del segle XV.

El tipus del fragment de medalla núm. 3 hauríem de situar-lo a continuació, encara dintre el segle XV o molt a primers del segle següent.

La seva forma de lletra és encara plenament dintre de la cal·ligrafia gòtica, però hi ha raons per a pensar que és més tardana.

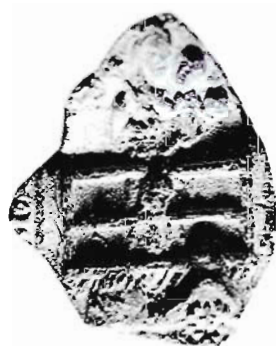
Per una banda veiem que la serra ha passat a mans de l'Infant Jesús que s'afanya a serrar turons. Aquesta representació tant curiosa la trobem en un incunable montserratí, imprès l'any 1499 per Joan Luschner, quan treballava a Montserrat.¹⁰ La figuració del Nen assegut a la falda de la Mare amb una serra a les mans i en actitud de serrar la trobem després repetidament en medalles del segle XVI i

9. F. SAGARRA, *Sigil·lografia Catalana*, vol. III, núm. 4786.

10. Per a una reproducció d'aquest gravat Vid., per exemple, R. SUBIRANA I OLLÉ, *Elogis de la Muntanya de Montserrat i als llibres*, Sabadell, 1983, lám. 9, sense numerar.



1



2



3



4786

Medalles montserratines, segle XV, núms. 1, 2 i 3. Segell de l'abat Pere Antoni Ferrer (1455-1470), núm. 4.786 de l'obra de F. Sagarra que guarda similituds tipològiques amb aquestes medalles, en especial amb la núm. 2.

primers del segle XVII, com assenyala ja Buch.¹¹ Sembla, doncs, que aquestes peces enllaçarien tipològicament amb el nostre fragment núm. 3.

Per altra banda, la representació més realista de la imatge montserratina que presenta aquesta medalla (núm. 3) ens situa, també, en una època més tardana que les dues anteriors. És a dir a finals del segle XV o molt a primers del XVI, com hem dit.

En conseqüència amb tot el que hem exposat haurem de convenir que l'exemplar considerat per Forasté¹² com de primers del XV, haurà de correspondre en realitat al segle XVI probablement vers la segona meitat.

11. BUCH, op. cit. p. 308.

12. Les primeres medalles..., op. cit. Vid. p. 299: «Medalles de 1421... no es coneixia... ara sortosament se n'ha trobat un exemplar i així podem estudiar aquesta curiosa peça».